

Sotside mäss

Piirideta Eesti 2.03

Ennustamine on tänamatu töö, nagu Eesti majanduse prognoosijad nüüdseks ehk teavad. Arenguseire teooriast oleks neil õppida, et inimtegevuse tasandil ongi ennustamine võimatu. Ennustatavad on ehk asjad, mis jäävad väljapoole meie endi mõjuulatust (näiteks planeetide orbiidid saja aasta pärast).

Esiteks on objektiivne ennustamine võimatu, sest iga ennustus ise taas-osaleb tuleviku kujundamises. Ühises eufoorias suudame liigutada reaalseid majandusmägesid. Ühises pohmeluses suudame „musta lae oma toal“ ka päriselt mustemaks mõelda.

Teiseks ei ole ühiskond lineaarne süsteem – kaks pluss kaks ei võrdu siin alati neljaga. Kaoseteooria rajajaid Edward Lorenz ütles omal ajal kuulsa lause ilma ennustamise kohta: liblika tiivalöök Brasiilias võib põhjustada tornaado Texas. See kehtib ka inimühiskonnas.

Kolmandaks kujundavad tulevikku paljuski asjaolud, mis ennustuse ajal on teadmata. Tinglikult võib teadmiste sfääri jagada kolmeks. Koos esimese, n.ö. teadaolevate teadmiste ruumi avardamisega, rullub meie ees lahti ka teine horisont. See on küsimuste ja alade hulk, mis vajavad veel uurimist – asjad, mida me teame, et me ei tea. Kolmanda sfääri moodustavad asjad, mida me ei tea, et me ei tea. New Yorgi Ülikooli professor ja endine börsimaakler Nicholas Taleb tähistab neid terminiga „must luik“. Seda Austraaliast leitud linnuliigi järgi – enne roheline mandri avastamist ei osanud me mitte-valgeid luikesid uneski näha. Taleb väidab, et enamik ühiskonna pöördelistest sündmustest tuleb just sellest sfäärist. Seejuures on inimkond osutunud äärmiselt nõrgaks neid murranguid ette nägema, kuid väga osavaks tagantjärele seletama. Näiteks võib tuua 11. septembri terrorirünnakud või äsjase Vene-Gruusia sõja. Päev varem ei näinud neid keegi tulemas, kuid tagantjärele tunduvad mõlemad sündmuste loogilise arenguna. Samasse kategooriasse kuuluvad Talebi väitel ka mõlemad senised maailmasõjad. Esimese puhul täitsid liblika rolli paar püstolilasku 1914 aasta Sarajevos (maailmas on olnud ka väiksemate tagajärgedega atentaate). Teise eelsetest oludest annab aimu Londoni börsistatistika augustis 1939 – mitte vähimatki märki lähenevast katastroofist. Selle taustal tunduvad ajaloolaste süüdistused Eesti sõjaeelsete juhtide aadressil pehmelt öeldes kohatu tagantjärele tarkusena.

Ennustamise võimatus ei tähenda, et me oleme oma tuleviku osas pimedad ja abitud. Vastupidi, me ise osaleme selle kujundamises. Ennustamise kõrval toimetame igapäevaelus ka teisi tulevikku uurivaid tegevusi, mis pole sugugi sisutud. Üldjuhul mahuvad need kahe toreda maakeelse mõiste alla – ettenägelikkus ja ettevaatlikkus. Kõigevägevam võib ju olla pannud meid ajaloojõele hulpima, kuid paadis on ka aerud. Ettenägelikkus aitab aduda voolusuunda, eesootavaid kärestikke ja kaldajoone kontuure. Seda vähemalt lähima käänakuni. Ettevaatlikkus aitab toime tulla „teadmata teadmatusega“. Ka viimase osas ei ole meie teadmatus ju täielik – me teame, et see eksisteerib. Nii uurimegi mikrotasandil tulevikku näiteks enne tänava ületamist, läheneva sõiduki kaugust ja kiirust hinnates. Makrotasandil keskendub tänapäevane arenguseire ühiskonna suurte hoovuste analüüsile ja võimalike keskkondade kirjeldamisele, kuhu need meid kanda võivad. Mõlemal juhul on ennustamise asemel tegu omamoodi süstemaatilise unistamisega, mis on eelduseks (kuid mitte garantiiks!) soovitud tulevike teostumisel ja soovimatute ärahoidmisel. Erinevalt ennustamisest on unistamisel aga ootamatult praktiline väärtus. Head asjad nimelt ei juhtu ilma et me neist ette ei unista. Halvad juhtuvad, kui me neid oma unistustes ette näha ja ära hoida ei oska. Nii ei

garanteeri lotovõidust unistamine veel võitu. Kuid pileti mitte-ostmine garanteerib mitte-võitmise.

Üdini lihtsustatult võiks meie teadmised makrotasandi arengutest mahutada kahe märksõna alla. Esimeseks on kasvav kiirus. Seda juba aegade algusest. Ainuraksete tekkimiseks kulub rohkem aega, kui loomade ja inimese arenguks. Ka inimajaloo varasemate epohhide vaheldumist vaadeldes võib märgata, et iga järgmine kipub kestma eelmisest lühemat aega. Tänapäevane näide on majanduskasv. Kuna võrdluspunkt liigub meiega ajas kaasa, siis mõõdame ju pigem selle kiirendust kui kiirust. Näiteks stabiilne 2,5% kasvutempo tõstab majanduse 30 aastaga kahe- ja 100 aastaga kaheteistkordseks.

Teiseks märksõnaks on kasvav mitmekesisus ja põimumine. Ka see on vaadeldav alates elu tekkest kuni tänapäevani. Kaasaegne näide on uute tehnoloogiate vohamine. Kultuuri- ja sotsiaalsfääris toimuvat märkame miskipärast vähem. Kuid proovige kokku lugeda kõik uued spordi- või muusikaalad, mis viimase paarikümne aasta jooksul tekkinud on. Neid, mis kadunud oleks, sealjuures vist eriti ei meenu? Richard Florida toodud näitel imestaks aastast 1900 aastasse 1950 tõstetud inimene eelkõige tehnikasaavutuste üle – reaktiivlennukid, tuumapomm jm. Aasta 1950 elanik küsiks aga 21. sajandisse tõstetuna: „Kus kõik robotid on? Ja miks te veel Marsil pole?“ Hoopis rohkem imestunud oleks ta näiteks homoabelude üle.

Igal mõjul on vastasmõju, ja nii on ka mitmekesisus vastandlik nähtus. Koos usuvabadusega kasvab religioosne fanatism, koos rikkusega majanduslik ebavõrdsus. Ameerika geograaf Edward W. Soja on linnade arengut võrrelnud Suure Pauguga. See võrdlus on sobiv ka ühiskonnale laiemalt – me elame kultuuriliselt paisuvas ja multi-polariseerivas maailmas. Nagu päris-universumis, kohtab ka siin erineva kiirusega ja suundades liikuvaid objekte. Majandusvallas on heaks näiteks *Wall Street Journali* kolumnist Robert Franki viidatud pisiasi, et luksускаupade hinnatõus on keskmisest inflatsioonist pidevalt kiirem olnud. Frank kirjeldab oma raamatus *Richistan* Ameerika uut über-rikaste põlvkonda. See avalikkuse eest pigem varju hoidnud seltskond kaugeneb tavaühiskonna arusaamadest nagu kvasarid muust universumist.

Ennustamata võib öelda, et võimalikke maailmu, kuhu need jõud meid kandmas on, on palju. Seejuures ei pruugi ajaloo lõpp olla sugugi lähemal kui ajaloo algus – valiku teeb inimkond ikka ise (võimalikke vähetõenäolisi kosmilisi kataklüsme kõrvale jättes, muidugi). Just kasvavad kiirused ja sotsiaalne killustumine loovad aga aluse väitele, et riikide ja rahvaste edu (enamgi veel – säilimine) maailmas sõltub järjest enam nende võimest oma siseseid eraldusjooni ületada ja ühiskonda tervikuks siduda.

Solidaarsus on hajuvas ühiskonnas tõusnud oluliseks siduvaks jõuks. See sotsiaaldemokraatliku ilmavaatega seonduv alusväärtus on tõuganud inimesi mässama 20. sajandi turumaailma rõhumise ja ebaõigluse vastu. Samas ei ole ka väärtused kivist, vaid arenevad omasoodu. Kui sotsiaaldemokraatlike vaadetega mässaja oleks käinud ringi Viimse Reliikvia aegsel Eestimaal, andnuks ta vaestele maad, mitte raha. Mitte asjata ei olnud toonaste revolutsioonide lipukirjaks nõudmised maa järele. 19-20. sajandil sai ebavõrdsuse allikaks maaomandi asemel kapital ja ka sotsidest mässajate nõudmised muutusid rohkem rahalisteks (palka, pensioni, toetust). Kaasaegses ühiskonnas on vaesuse põhjuseks pigem nõrgad sotsiaalsed oskused ja eraldatus, kui raha (mitte, et seda viimast enam vaja poleks). Loogiliselt peaks ju teadmispõhises maailmas haridus määrama meie heaolu rohkem kui päritud mõisavaldus või aktsiaportfell. Nii et mine tea – ehk hakkavad ka 21. sajandi mässajad tänavatel hoopis tarkust taga nõudma. Paraku ei saa me teadmisi tarkadelt ära võtta ja

rumalatele jagada, nagu raha või maad. Ühelt poolt tähendab see, et näiteks koolidest väljalangevus on juba täna palju olulisem probleem kui tulumaksuprotsent. Teisalt, et sotside senised rikkuse ümberjagamisele orienteeritud meetodid muutuvad üha kasutumaks.

Ma ei soovi ennustada, milliseks kujunevad ühendajate täpsed lahendused. Tõenäoliselt leiavad erinevad rahvad erinevaid viise. Kuid nii või teisiti eeldavad need tänase poliitilise spektri piiridest väljumist. Sealhulgas eeldavad need ka sotsidelt heas mõttes ketserlust ja mässamist oma praeguste alustõdede vastu. Seepärast lõpetaks ka siinse jutu taas ketserlikumas toonis.

Arvan, et me loodame liiga palju valitsustele. Euroopaliku heaoluühiskonna üks varjukülgi on õpitud abituse sündroom, mida see inimestes külvab. Seejuures on müüt kõik meie probleemid lahendavast valitsusest ja riigieelarvest umbes sama tark, kui müüt turumajanduse nähtamatust käest. Ajalugu kipub heitma väljakutseid, mis on varasemast keerukamad. Väljakutseid, millele saab valitsejate asemel vastata ainult rahvas ise – kas siis kaitsetahte või otsedemokraatial põhinevate tiigrihüpete ilmingutena. Midagi pole garanteeritud, kuid arvan, et laulva revolutsiooni ja Teeme Ära rahvas võib sellisele tulevikule enesekindlamalt otsa vaadata, kui paljud teised. Küll on aga varasemaid sotse iseloomustanud klassivaen ja vastandumine muutavas maailmas üha halvemaks teejuhiks. Ükskõik millisel skaalal neid siis ei praktiseerita (rikkad/vaesed, mehed/naised, linna/maarahvas vm). Tekkiv äratõukereaktsioon pigem süvendab lõhesid ühiskonnas, kui aitab neid sillata. Paisuvas universumis võib hoopis rohkem abi olla sõjamehelikust mõtteviisist – kedagi ei jäeta maha!

Guido Viik

Avaldatud: Piirideta Eesti, Eesti Päevalehe vaheleht, 20.02.2009